

Анастасія Трофименко

Київський університет імені Бориса Грінченка

м. Київ

ЖАНРОТВІРНІ ЕЛЕМЕНТИ ЛІТЕРАТУРИ ЖАХІВ

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю ґрунтовного дослідження жанрових особливостей літератури жахів, її сюжетних матриць і принципів моделювання художньої картини світу. Еволюція літератури жахів досить складна.

По-перше, термін «література жахів» з'являється набагато пізніше, ніж ґатунок такої літератури, який включає в себе цілий корпус творів, об'єднаних спільною жанровою матрицею. Відсутність однієї загальної назви для творів, об'єднаних спільною жанровою матрицею, спричинило плутанину в розмежуванні жанрових зв'язків.

По-друге, є проблема термінологічної впорядкованості, зумовлена специфікою перекладу понятійного апарату. Зокрема, у світовому літературознавстві використовується термін «horrorliterature» (Н. Керрол, 1920р) [14] на позначення

цілого виду літератури жахів, який включає в себе кластер жанрів готичної літератури незалежно від форми. Проте для вітчизняного літературознавства близькими залишилися терміни чорний роман / *le roman noir* (М. Бахтін) [3], готичний роман / *gothic romance* (Ю. Лотман) [4].

По-третє, актуальною залишається проблема класифікації літератури жахів на основі різних критеріїв, яка охоплює безліч варіацій, серед яких виокремлюємо такі підходи:

1. Рецептивні, згідно яких поділ жанрів ґрунтується не на диференціації сюжетів, а на понятті «художній жах» (*arthorror*) [14] (М. Саммерс, Г. Лавкрафт, Н. Керол, Е. Біркхед, І. Огнева, О. Матвієнко). [1;14]

2. Типологічні, за якими жанрові різновиди класифікуються за кількістю та домінуванням жанротвірних елементів (М. Бахтін, Ю. Лотман, О. Григор'єва, Т. Денисова, О. Білоус, Н. Колядко, М. Ладигін). [3;4;7]

На нашу думку, поєднання рецептивного і типологічного чинника може бути підставами для створення нової класифікації жанрів літератури жахів. «Звісно не можна очікувати, що розповіді про жахи будуть точно прямувати якійсь одній теоретичній моделі» (Г. Лавкрафт). [1]

Аналіз досліджень засвідчує, що проблема диференціації жанрів літератури жахів, розробка унормованої класифікації залишається актуальною для багатьох світових та вітчизняних літературознавців, а саме: Е. Біркхеда, В. Кросса, М. Кілгура, Д. Варми, М. Седліра, М. Саммерса, Л. Фідлера, Ф. Боттінга, Л. Буелла, Г.Лавкрафта, Н. Керола, Т. Стівун, Н. Висоцької, Ю. Крістеву, Д. Пантер, Д. Стринаті, Цв. Тодорова, Ф. Френка, Т. Хеллер, О. Артем'єва, Е. Жаринова, Т. Тимошенкова, О.Білоус, Т.Денисова, Н. Колядко, М. Ладигіна та багатьох ін. Але це не спричинило появи єдиної класифікації, а створило безліч варіацій класифікацій, які створюють різні моделі такої літератури.

Метою цього дослідження є визначення комплексу усталених ознак – жанротвірних елементів літератури жахів.

Проаналізувавши значний пласт художніх текстів світової літератури, спираючись на теоретичні студії, присвячені поетологічним особливостям літератури жахів, можемо виокремити такі жанротвірні складники:

1.Персонаж. Умовно персонажів літератури жахів можна поділити на антагоністів та протагоністів, це ті, що функціонують у будь-якому творі. Але вони не є єдиними характерними типами персонажів для такого ґатунку літератури, проте функція персонажа передусім сюжетотвірна. Як відомо, найпростішим видом композиційного зв'язку є групування персонажів. У літературі жахів виокремлюємо такі групи:

-Протагоністи. Центральні персонажі творів, які найчастіше опиняються в центрі сюжету не за своєї ініціативи, а стають заручниками ситуації. Умови загрози життя надають можливість таким персонажам діяти, відходячи від чинних соціальних норм. Такі персонажі є інтуїтами, що робить їх непересічними та сприятливими для містичних подій та надприродних явищ. У свою чергу протагоністи поділяються на:

1.1.Персонаж-жертва. Це аутсайдери [2], які герметизовані зсередини для соціуму. Умовно вони відгороджуються від зовнішнього світу, поглинуті власними страхами.

1.2.Персонаж-борець. Це аутсайдери [2], які були відкинуті соціумом. Герметизовані ззовні. Наприклад, такими героями можуть бути ченці.

1.3. Інфернальне створіння-жертва. Найчастіше це персонажі, які за своєю природою є породженням мстивого зла, продуктом експериментів тощо. Наприклад, монстр М. Шеллі із «Франкенштейна». Такі створіння за своєю природою не можуть належати самі собі.

-Антагоністи, Центральні персонажі творів, які уособлюють страх і загрозу, такі як: монстри, вампіри, перевертні, привиди тощо. Саме вони є рушійною силою для розвитку сюжету твору. Антагоністів у свою чергу можна поділити на: ті, що є за своєю природою зло (Інфернальні створіння і т.д.); ті що, є втіленням мстивого зла (Злі генії і т.д). Вони так само, як і протагоністи, є інтуїтами. Таких персонажів

об'єднують певна атрибутика ув описі зовнішності (наприклад, ікла та блідість вампіра), це є необхідним для диференціації персонажів читачем.

2.Локус. Місце де відбуватиметься сюжет, відіграє визначальну роль. Адже воно дає змогу створити спеціальну атмосферу. Їх можна поділити на:

-*Герметичний локус.* Можливості протагоністів є обмеженими. Найчастіше протагоніст потрапляє сюди, переходячи умовний «поріг», що стає пунктом неповернення. Типовими для герметичного локусу є: готичний замок, печера, моторошний дім, квартира, місто, цілий будинок, підвал, горище, церква, готель, покинутий будинок тощо.

-*«Відкрите» місце дії.* Найчастіше у творах із таким локусом персонажі постійно подорожують (М. Шеллі «Франкенштейн»). Автор не обмежує героїв у пересуванні. Наприклад, у традиції романтизму такими «відкритими» «місцями є цвинтар, покинуте місто, старі парки, пустирі, села і тд.

3.Атмосферність. Переважає похмурий колористичний спектр. Для посилення страху автори використовують у моделюванні простору похмурі кольори і тони, наприклад, описуючи сутінки, тіні дерев, захід сонця, ніч і відблиск місяця. Важка для сприйняття атмосфера загострюється детальними описами дивних предметів, пов'язаних із містичною символікою (ключі, зброя, мітли, дивні коряги, очерети на воді, павутиння, зламані гілки тощо).

4.Надприродне. Література жахів майже в усіх своїх жанрових різновидах використовує елементи надприродного в різних формах. Найчастіше надприродне виступає допоміжним засобом формування емоційного загострення, стає тим ірраціональним пояснення неприродного страху перед невідомим, і тим, що не має логічного пояснення, черпає свої риси на містичному полі.

7.Хронотоп. Час у літературі жахів займає важливе місце у формуванні цілісної картини при прочитанні твору. Адже причинно-наслідковість подій у творах літератури жахів, як така, найчастіше відсутня. Це пояснюється наявністю у творах ірраціонального жаху, містичного та надприродного, інфернального зла, а також постійно напруженим психологічним станом протагоніста, який не може сприймати дійсність раціонально.

8.Стильова поліфонія. Як і для багатьох жанрів літератури, в літературі жахів спостерігається взаємне заміщення і нашаровування різних стилів, жанротвірних елементів, притаманних як внутрішній видо-жанровій системі, так і зовнішній.

9.Двовимірність. Література жахів характеризується використанням двовимірності художньої площини на різних рівнях, формуючи розгалужену систему оповіді. Найхарактернішими є реальний та ірреальні (інфернальний) світи, що межують між собою, пов'язуючись якимось міжпросторовим елементом.

10.Апелювання до емоцій страху. Жахи тісно пов'язані зі специфікою рецепції, створюючи в художній площині різні умови для провокування страху, жаху, огиди, заціпеніння тощо. Різні жанри літератури жахів використовують різні види впливу на реципієнта. Наприклад, у жанрі терор автор намагатиметься відтворити натуралістичні сцени вбивства задля підсилення атмосфери твору.

11.Відкритий фінал / bad ending. Більша половина жанрів літератури жаху відмовляється від умовного щасливого фіналу, або взагалі завершується відкритим фіналом. Ця тенденція сформувалась в авторів цього гатунку літератури внаслідок глибокого інтертекстуально-філософського наповнення творів і сюжетів. Така форма фіналу стає допоміжним плацдармом для загострення філософської думки або ідеї сюжету, залишаючи місце для роздумів і читацької співтворчості. Автори умовно не нав'язують власну позицію у творі, вирішують дати можливість читачам самим сформулювати власну.

Отже, на нашу думку ці узагальнені риси є базовими для визначення найбільш усталених ознак жанрової матриці літератури жахів. Подальший ґрунтовний аналіз теоретичних студії дає змогу на їх основі витворити жанро-видову класифікацію літератури жахів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лавкрафт Г.Ф. Сверхестественный ужас в литературе/ Говард Филип Лавкрафт [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://literature.gothic.ru/hpl/hpl-esse.htm>.

2. Кинг С. Пляска смерті/ пер. С англ. О.Э. Колесникова.М., 2005. С. 165.

3. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе // Бахтин М. М. Собрание сочинений. Т. 3: «Теория романа» (1930-1961). Москва: Языки славянских культур, 2012. 880 с.
4. Лотман Ю.М. Семиосфера. СПб.: Искусство-СПб, 2000. 704 с.
5. Тодоров Ц. Введения в фантастическую литературу/ Цветан Тодоров.- Москва: Дом интеллектуальной книги, 1997.- 408 с.
6. Шурма С.Г. Поетика образу та символу в американському готичному оповіданні: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі новелістики Е.По, А.Бірса та Г.Лавкрафта) : дис. ...канд.філ.наук: спец.10.02.04 «Германські мови»/ Світлана Григорівна Шурма.- Київ, 2008.- 250 с
7. Білоус О.Ю. Готична традиція в літературі США та її трансформація у творчості Вокера Персі: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.04 / О.Ю. Білоус. — Київ, 2009. — 23 с.
8. Вацура В.Э. Готический роман в России / В.Э. Вацура. — М.: НЛЮ, 2002. — 543 с.
9. Жаринов Е.В. Историко-литературные корни массовой беллетристики / Е.В. Жаринов. — М.: ГИТР, 2004. — 269 с.
10. Качуровський І.В. Готична література та її жанри / І.В. Качуровський // Сучасність. — К., 2002. — № 5. — С. 59–67.
11. Тимошенко Т.М. Horror story вчера и се - годня / Т.М. Тимошенко // Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»: зб. наук. пр. Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія». — Х. : Вид-во НУА, 2008. — Т. 14. — С. 459–468.
12. Тузков С. Мотивы тайны и ужаса в английском готическом романе XVIII века (на материале произведений Г. Уолпола и А. Радклиф) / С. Тузков, И. Тузкова // Наукові записки КДПУ ім. В. Вин - ниченка. Серія: Філологічні науки. — № 89 (5). — Кіровоград: КДПУ, 2010. — С. 15–19.
13. Шурма С.Г. Поетика образу та символу в американському готичному оповіданні: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі новелістики Е. По, А. Бірса та

Г. Лавкрафта): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / С.Г. Шурма. — Київ, 2008. — 20 с.

14. Carroll N. *The Philosophy of Horror: or, the Paradoxes of the Heart* / N. Carroll. — N.Y.: Routledge, 1996. — 272 p.

15. Clasen M. *Monsters Evolve: A Biocultural Approach to Horror Stories* / M. Clasen // *Review of General Psychology*. — 2012. — Vol.16, # 2. — P. 222–229.

16. Clasen M. *The Horror! The Horror!* / M. Clasen // *The Evolutionary Review*. — N.Y.: State University of New York, 2010. — Vol.1.1. — P. 112–119.

17. Clasen M. *Evil Monsters in Horror Fiction: An Evolutionary Perspective on Form and Function* / M. Clasen // *A History of Evil in Popular Culture: What Hannibal Lecter, Stephen King and Vampires Reveal About America*. — Vol. 2. — California: AC — CLIO/Praeger, 2014. — P. 39–47.

18. Clasen M. *The Anatomy of the Zombie: A BioPsychological Look at the Undead other* / M. Clasen // *Otherness: Essays and Studies*. — Aarhus: Aarhus University. — 2010. — P. 1–23.

19. Joshi S.T. *The Weird Tale* // S.T. Joshi. — N.J.: Wildside Press, 2003. — 308 p.

20. Lovecraft H.P. *The Annotated Supernatural Horror in Literature* / H.P. Lovecraft. — N.Y.: Hippocamus Press, 2000. — 228 p.

21. Radcliffe A. *On the Supernatural in Poetry* / A. Radcliffe // *The New Monthly Magazine and Literary Journal*. — London: SandR Bentley. — Vol 16. No.1, 1826. — P. 145–152.

22. Tymn M.B. *Preface to Horror Literature: A Core Collection and Reference Guide* / M.B. Tymn. — NY.: L, 1981. — 559 p.

23. Varma D.P. *The Gothic Flame: being a history of the Gothic novel in England, its origins, efflorescence, disintegration and residuary influences* / D.P. Varma. — L.: Scarecrow Press, 1966. — 264 p.